

İSLÂM TARİH, SANAT VE KÜLTÜR ARAŞTIRMA MERKEZİ
IRCICA

**BALKANLAR'DA
İSLÂM MEDENİYETİ
MİLLETLERARASI
SEMPOZYUMU TEBLİĞLERİ**

Sofya, 21-23 Nisan 2000

İSTANBUL, 2002

PC/1 – 2002/1

İslâm Medeniyeti Tarihi Kaynak ve İncelemeleri Dizisi
Seri No:8

ISBN= 92-9063-108-2 (Türkçe edisyon için)
ISBN= 92-9063-109-0 (Yabancı dil edisyon için)
ISBN= 92-9063-110-4 (Set)

İslâm Konferansı Teşkilâtı (İKT)
İslâm Tarih, Sanat ve Kültür
Araştırma Merkezi (IRCICA)

Adres:
Barbaros Bulvarı
Yıldız Sarayı, Seyir Köşkü
Beşiktaş

Posta Adresi:
P.K. 24, 80692 Beşiktaş İstanbul – Türkiye

Tel: 0212 259 17 42
Faks: 0212 258 43 65
E-posta: ircica@superonline.com
Veb-sitesi: <http://ircica.org>

Sayfa Düzeni ve Dizgi: Acar Tanlak
Kapak: Hatice Polat
Basıldığı yer: Yıldız Matbaacılık, Yayıncılık ve Ticaret A.Ş., 2002, İstanbul

IRCICA KÜTÜPHANESİ KATALOG FİŞİ

Balkanlar'da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu
(21- 23 Nisan 2000: Sofya)
Balkanlar'da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu
Tebliğleri / editör Ali Çaksu; önsöz Ekmeleddin İhsanoğlu.-
İstanbul: İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2002.
X, 447s.: res., hrt.; 24sm.- (İslâm Medeniyeti Tarihi Kaynak
ve İncelemeleri Dizisi Seri No:8)

ISBN: 92-9063-109-0

1. Medeniyet, İslâm - Balkan Ülkeleri 2. Medeniyet, Türk -
Balkan Ülkeleri, I. K.a. II. Çaksu, Ali (ed.) III. İhsanoğlu,
Ekmeleddin (önsöz) IV. (Seri) .

949

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	
<i>Ekmeleddin İhsanoğlu</i>	VII
OSMANLI DEVLETİ'NİN RUMELİ İSKÂNıyla İLGİLİ TOPONOMİK BİR DEĞERLENDİRME	
<i>Yusuf Halaçoğlu</i>	3
XVI. YÜZYILDA BALKANLAR'DA NALDÖKEN YÜRÜKLERİ: İDARİ YAPILARI, NÜFUSLARI, ASKERİ GÖREVLERİ VE SOSYAL STATÜLERİ	
<i>Sema Altunan</i>	11
EVLÂD-I FÂTİHÂN TEŞKİLÂTİ'NİN KALDIRILMASI	
<i>Ali Arslan</i>	39
BALKANLAR'IN İSLÂMLAŞMASINDA SÜFİLERİN ROLÜ	
<i>Reşat Öngören</i>	47
BALKAN MÜSLÜMANLIĞINDA GAZİ-DERVİŞLERİN ROLLERİ VE SARI SALTUK ÖRNEĞİ	
<i>Mehmet Demirci</i>	75
ARNAVUTLUK'TAKİ KRUYA (AKÇAHIŞAR) SARI SALTUK KÜLLİYESİ	
<i>Mehmet Z. İbrahimgil</i>	87
TÜRK HAYRÂT SİSTEMİ VE BALKAN ŞEHİRLERİ	
<i>Bahaeddin Yedi yıldız</i>	97
BALKANLAR'DA İLK OSMANLI TELGRAF HATLARI	
<i>Nesimi Yazıcı</i>	107
BALKANLAR'A OSMANLILARDAN MİRAS BİR ÇAĞDAŞ MEDENİYET ÜRÜNÜ: RUSÇUK-VARNA DEMİRYOLU	
<i>Ali Akyıldız</i>	123
SULTAN II. ABDÜLHAMİD'İN RUMELİ'DEKİ EMLÂK-I HÜMÂYÜNÜ	
<i>Arzu Tozduman Terzi</i>	147
GÜNÜMÜZ MAKEDONYA'SINDAKİ OSMANLI-TÜRK SİVİL MİMARİ ÖRNEKLERİ	
<i>Nur Urfalhoğlu</i>	155
OSMANLI KENT MEKANINDA HANLAR VE ÜSKÜP HANLARI	
<i>Osman Tutal</i>	167
ÜSKÜP'TE MEDDAH MEDRESESİ	
<i>Muhammed Aruçi</i>	181
BULGARİSTAN'DA TÜRK VAKIFLARI	
<i>Ömer Turan</i>	199
XIX. YÜZYILDA KUZEYDOĞU BULGARİSTAN'DA BİR KAZA: KOZLUCA	
<i>Halime Doğru</i>	231
BULGARİSTAN'DA MENZİL TEŞKİLÂTİ VE YÖRE HALKI İLE MÜNASEBETİ	
<i>Mücteba İlgürel</i>	253
TUNA NEHRİ VE BATI KARADENİZ'DEKİ OSMANLI TERSANELERİ VE BULGARİSTAN'DAN SAĞLANAN MÜHİMMAT	
<i>İdris Bostan</i>	261
KANUNİ DEVRİ VEZİRLERİNDEN SOFU MEHMED PAŞA'YA VE SOFYA'DAKİ KÜLLİYESİNE DAİR	
<i>Abdülkadir Özcan</i>	267

OSMANLI DÖNEMİ BULGARİSTAN'INDA KUR'AN İLİMLERİ VE BULGARİSTAN MENŞELİ DİN ALİMLERİ	
<i>Murat Sülün</i>	27
NÜVVAB OKULU'NUN VE MENSUPLARINDAN AHMET HASAN DAVUDOĞLU'NUN BULGARİSTAN'DAKİ İSLÂM KÜLTÜRÜNE KATKILARI	
<i>Aydın Topaloğlu</i>	31
BULGARİSTAN'DAN YETİŞEN MÜELLİF MUTASAVVIFLAR	
<i>H. Kâmil Yılmaz</i>	31
BULGARİSTAN DOĞUMLU TÜRK ŞAİRLERİ	
<i>Mustafa İsen</i>	33
XX. YÜZYILIN İLK YARISINDA BULGARİSTAN MÜSLÜMANLARI ARASINDA DİNİ İSLÂHAT ÇABALARI	
<i>İbrahim Hatiboğlu</i>	34
ETHEM RUHİ BALKAN VE FİLİBE'DE YAYINLADIĞI <i>BALKAN</i> GAZETESİ	
<i>Halil Bal</i>	36
OSMANLI YÖNETİMİ ZAMANINDA BOSNA'DA MÜSLÜMAN ERKEK İSİMLERİ	
<i>Amina Kupusović</i>	38
DİL VE KÜLTÜR İLİŞKİLERİNİN İŞİĞİ ALTINDA TÜRKÇENİN BOŞNAKÇAYA ETKİLERİ	
<i>Amina Šiljak-Jesenković</i>	38
BOSNA'DAKİ ESNAFIN KIRŞEHİR'LE İLİŞKİLERİ	
<i>Azra Gadžo-Kasumović</i>	39
BOSNA'DAKİ FRANŞİSKEN MANASTIRLARINDA OSMANLI KÜLTÜR-MEDENİYET MİRASININ KALINTILARINA KISA BİR BAKIŞ	
<i>Adnan Kadrić</i>	40
VAKIFLAR: ESKİ YUGOSLAVYA TOPRAKLARINDAKİ MEVCUT ŞEHİRLERİN TEMEL TAŞI	
<i>Olga Zirojević</i>	41
16. YÜZYILDA SARAYBOSNA CAMİLERİ	
<i>Behiya Zlatar</i>	42
KOSOVA'DA İSLAM KÜLTÜR MİRASININ KAYNAKLARI OLARAK KÜTÜPHANELER	
<i>Nimetullah Hafız</i>	42
SELANİK'TE TÜRK MİMARİ ESERLERİ	
<i>İsmail Bıçakçı</i>	43

ÖNSÖZ

Bu kitapta, Bulgaristan'ın başkenti Sofya'da 21-23 Nisan 2000 tarihlerinde düzenlediğimiz "Balkanlar'da İslam Medeniyeti" konulu uluslararası sempozyumda sunulan bildirileri yayınlıyoruz. Bu sempozyuma çeşitli ülkelerin üniversitelerinden, kültür ve araştırma merkezlerinden ve uluslararası kuruluşlardan uzmanlar katılmıştı (sempozyumun amaçları, konuları, açılış töreni ve buna bağlı kültür faaliyetleri hakkında bilgi için IRCICA Haber Bülteni'nin Nisan 2000 tarihli 51. sayısına bakılabilir). Elinizdeki bu ciltte Türkçe olarak sunulmuş olan bildirileri bulacaksınız. İngilizce ve Bulgarca sunulan bildiriler ikinci bir ciltte toplanacaktır.

Bu sempozyum, Merkezimiz IRCICA'nın Bulgaristan'ın akademik kuruluşlarıyla işbirliği içinde düzenlediği ilk büyük ölçekli toplantıydı. Bu kuruluşlarla yıllar öncesinden beri bilgi ve yayın alışverişi şeklinde süren bir bağlantımız mevcuttu. 2000'de gerçekleşen sempozyumu bu bağlantımızın bir neticesi ve ileri bir safhası olarak görüyoruz. Bu sempozyum kendi alanında yenilik getiren bir toplantıydı, çünkü Balkanlar'da İslam medeniyeti konusunu ele alan ve bölgenin kendi içinde yapılan ilk faaliyeti. Ümit ediyoruz ki neticeleri hem Balkan araştırmaları, hem de İslam araştırmaları ve Osmanlı araştırmaları sahalarında ilerlemelere vesile olacaktır. Sempozyumu düzenleyenler ve katılımcılar, konunun böyle bir toplantı çerçevesinde ele alınmasının çok isabetli olduğunda hemfikirdiler; bölge tarihinde önemli bir yere sahip olan İslam tarihi ve kültür mirasıyla ilgili kaynakların yirminci yüzyılın büyük kısmında ulaşılamaz durumda kaldığını, ancak sosyalist sistemin yıkılmasından ve Doğu ile Batı arasındaki sınırlamanın ortadan kalkmasından sonra bunların artık araştırmacıların istifadesine açılmakta olduğunu belirttiler. Sempozyumun amaçları ve alt konu başlıkları belirlenirken de, toplumlar arasında karşılıklı bağımlılıkların arttığı günümüzde, kültürler arası ilişkileri ele alan akademik araştırmaların, bunlar arasında uyum içinde birlikte yaşama anlayışını sağlamlaştırıp korumak için yararlı olacağı fikri göz önüne alınmıştır.

Tarih boyunca birçok kültür ve medeniyetin beşiği olan Balkanlar'ın sahip olduğu mimarî abideler ve yazılı eserler onun bu özeliğinin delillerini oluşturur ve canlı bir kültür ve eğitim hayatının mirasını temsil eder. Balkanlar'ın, Müslüman milletlerin tarihinde de önemli bir yeri vardır. Sempozyum konusu bu çok kültürlü temel üzerinde, değişik açılardan ele alındı ve Balkan tarihinin değişik dönemleri üzerinde duruldu. Bunlardan biri, Balkanlar tarihinin Osmanlı tarihiyle kesiştiği dönemlerdi. Balkanlar'da bugünkü abidelerin, tarihî belgelerin ve arşivlerin bir kısmı, canlı bir kültür hayatı içinde okulların, kültür ve ilim merkezlerinin, eğitim kurumlarının ve mimarî eserlerin meydana getirildiği o yüzyıllardan kalmıştır. Osmanlı döneminde, Bursa, İstanbul ve diğer vilayetler yanında Selânik, Üsküp, Saraybosna, Filibe, Varna ve Rusçuk gibi merkezlerde de kültür ve eğitim kurumları oluşturulmuştur. Tarihinin uzun bir bölümünde İslam dünyasının büyük kısmını içine alan Osmanlı Devleti, tarih sahnesine ilk defa bir Balkan devleti olarak çıkmıştır. Osmanlı dönemi Balkanlar'da bir barış dönemi olmuştur. Konunun bu yönüyle ilgili bildiriler Osmanlı idarî yapısının özelliklerini, değişik etnik,

Konunun bu yönüyle ilgili bildirimler Osmanlı idarî yapısının özelliklerini, değişik etnik, dinî ve kültürel temellerden gelen milletleri uyum içinde bir arada tutacak şekilde düzenlenmiş değerler ve kaideler sistemini ortaya koymaktadır. Osmanlı dünyasına diğer medeniyetlerden farklı bir kimlik vermiş olan zihniyet, siyasî tavır, idarî sistem ve kültür yapısını çeşitli açılardan yansıtmaktadır. Bu sistemin dayanmış olduğu hoşgörü ve adalet prensipleri günümüzde de geçerliliğini korumaktadır ve bu sebeple, bu akademik çalışmalar vesilesiyle hatırlanmalarında fayda vardır. 613 yıl önceki Kosova savaşı Avrupa'da bugün hala aşırı milliyetçi akımları desteklemek için bir bahane olarak kullanılıyorsa, din ve kültürlerin beraberliğinde Osmanlı barışının sağladığı uyum bugün 21. yüzyılda ve İnsan Hakları Evrensel Beynamesi'nin elli yıl sonrasında hâlâ kurulamıyorsa, bu tarihten alınacak dersler var demektir.

IRCICA'nın çalışma programları içinde bu sempozyum, İslam Konferansı Teşkilatı üye ülkeler coğrafyasının dışındaki bölgelerdeki İslam medeniyetinin tarihini konu alan bir toplantılar dizisinin ilkiydi. Bilindiği gibi IRCICA bu Teşkilatın bir alt kuruluşudur ve günümüzde elli yedi üye ülkesi vardır. Merkezimizin araştırma, yayın, belge ve bilgi toplama ve yayma çalışmaları İslam kültür ve medeniyeti alanına giren birçok konuyu ele alır; bunlar arasında Müslüman milletlerin tarihi, bilim ve sanat tarihi, kültürel kalkınma gibi konular bulunmaktadır. Merkez, bütün dünyada bu sahalardaki araştırmaların ve işbirliğinin geliştirilmesi için hükümetler, kültür kuruluşları, üniversiteler, araştırmacı, yazar ve sanatçıların katıldıkları birçok uluslararası araştırma ve yayın projesi, kongre ve sergi düzenlemiştir. Bu çalışmalar İslam kültür ve medeniyetini bütün dünyada daha iyi tanıtmak ve hem üye ülkeler arasında, hem de bu ülkelerle diğer ülkeler arasında da kültürel yakınlıkları arttırmak amacını taşır. 1980'de faaliyete geçişinden beri IRCICA, araştırma neticeleri ya da sempozyum bildirimlerinden oluşan 84 kitap yayınlamış ve 42 uluslararası toplantı gerçekleştirmiştir. Ayrıca bugüne kadar kendi sergi salonunda veya değişik ülkelerde 152 sanat sergisi ve 203 halka açık konferans düzenlemiştir. Merkez çalışmalarına bir bütün olarak bakıldığında, akademik mahiyetteki bu çalışmaların ülkelerin ve milletlerin birbirlerinin kültürünü daha iyi anlamaları ve aralarında bir diyalog ortamının tesisi hususunda katkıda buldukları görülmektedir.

Bulgaristan'da yapılan bu sempozyum, Müslüman ülkelerin ve bugünkü İslam coğrafyası dışında kalan bölgelerin İslam tarihini ve kültür mirasını konu alan uzun dönemli bir çalışma programımız içerisinde yer almaktadır. IRCICA'nın aynı programa dahil diğer faaliyetlerinden ve özellikle Balkanlar, Doğu ve Güneydoğu Avrupa'yı ele alan diğer projelerinden bazıları şunlardır: Bruney, Endonezya ve Malezya hükümetleriyle işbirliği içinde hazırlanan ve İngilizce (1997) ve Türkçe (2000) olarak yayınlanan, *Malay Dünyasında İslam Medeniyeti* başlıklı temel bir kitap; "Malay Dünyasında İslam Medeniyeti" konusunda Bruney'de düzenlenen sempozyum (1989); Pakistan'da düzenlenen, "Güney Asya'da İslam Medeniyeti" konulu seminer (1986); "Batı Afrika'da İslam Medeniyeti" konusunda Senegal'de düzenlenen sempozyum (1996); "Kafkasya'da İslam Medeniyeti" üzerine Azerbaycan'da düzenlenen sempozyum (1998); 2000'de Sofya'da yapılan sempozyumdan sonra da, "Volga ve Ural Bölgesinde

henüz yayına hazırlanmakta olan sonucusu dışında bütün bu toplantıların bildirimlerini yayınlamış bulunuyoruz. Merkezimiz ayrıca Korc'de ve Seneegal'de İslam kültür tarihini konu alan ve bu ülkelerin yazarlarına yazılmış birer kitap ile, Balkanlar ve Doğu Avrupa tarihi uzmanı ve Sofya sempozyumunun açılış bildirisini de sunmuş olan Dr. Machiel Kiel'in *Arnavutluk'ta İslam Mimarisi* başlıklı bir kitabını yayınlamıştır. Uzun yıllardır tarihî elyazmaları konusunda çalışmalar yapan Merkezimiz, 1990'da, Macar Bilimler Akademisi ile işbirliği içinde, "Doğu Avrupa ve SSCB'de Bulunan İslam Dillerindeki Elyazmaları" konusunda bir sempozyum düzenlemiştir. IRCICA ayrıca, Bosna-Hersek'in kültürel ve mimarî mirasını tespit etmek, incelemek, tamir etmek ve korumak amacıyla geniş muhtevalı ve uzun dönemli bir faaliyet programını sürdürmektedir. Bu çerçevede Bosna-Hersek tarihi, sanatı, nüfusu ve kültür hayatıyla ilgili yedi değişik kitap yayınlamış, 1994 yılından beri her yıl bütün dünyadan mimarların bir araya gelerek ülkedeki eserlerin restorasyonunda kullanılacak planları hazırladıkları mimarî atölyeler düzenlemiştir. Bunlardan başka bir de, Balkanlar'da kültür hayatının önemli bir yönüyle ilgili bir kitaptan söz etmek gerekir: *Bulgaristan'daki Türk-İslam Eğitim Müesseseleri ve Medresetü'n-Nüvvab* başlığı altında, adı geçen okulun mezunları olan Haşim Ertürk ve Rasim Eminoğlu tarafından hazırlanan bu kitap İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Vakfı (İSAR) tarafından 1993'te yayınlanmıştır. Bulgaristan'daki Müslümanların eğitim hayatını ve özellikle 1922-1947 arasında faaliyet göstermiş olan bu okulu incelemektedir. IRCICA'nın kültür faaliyetlerini desteklemek üzere kurmuş bulunduğu İSAR Vakfı çeşitli ülkelerdeki Müslüman toplumların eğitim ve kültür hayatıyla ilgili araştırma ve yayınlar yaparak bu konulardaki başvuru kaynaklarını ilgilenenlerin istifadesine sunmaya çalışmaktadır. Vakıf ayrıca Osmanlı tarihiyle ve diğer Müslüman devletlerin tarihiyle ilgili belgelerin arşiv kayıtlarını derleyerek, bu konularda araştırma yapacak olanlar için bilgi bankaları oluşturmaktadır.

Yukarıda özetlenen çalışmalarda olduğu gibi "Balkanlar'da İslam Medeniyeti" sempozyumunda da konu, tarihî bir perspektif içinde ve değişik açılardan ele alınmış, bu medeniyetin gelişmesinin bu bölgeye has unsurları, yarattığı kültürel ve entelektüel ürünler ve bu konudaki araştırmaların dayandığı kaynaklar üzerinde durulmuştur. Toplantının bu sahada çalışanlar arasında oluşturduğu bilgi alışverişi ve işbirliği zemininin daimî kalacağını ve bu konunun bir akademik araştırma sahası olarak gördüğü ilgiyi arttırmaya yardım edeceğini ümit ediyoruz.

Bu sempozyumun bir başka önemli ve memnuniyet verici yönü de Bulgaristan devlet ve hükümet yetkililerinden görmüş olduğu yakın ilgidir. Bulgaristan Cumhurbaşkanı Yardımcısı Sayın Todor Kavaldzhiev'in bu vesileyle yayınladığı mesaj sempozyumun açılış töreninde Cumhurbaşkanlığı Danışmanı tarafından okunmuştur. Bu mesajda Cumhurbaşkanı Yardımcısı, Batı Avrupa'da karanlık devirlerin ve yıkıcı savaşların hüküm sürdüğü yüzyıllar boyunca Balkanlar'da bunun aksine birçok kültürün gelişerek birlikte barış içinde yaşamış olduğunu hatırlatarak, "Önümüzdeki bin yıl içinde karşılıklı hoşgörü, hepimizin mutluluğu için mecburî, fakat yeterli olmayan bir şart olacaktır. Farklı etnik ve dinî kimliklerin temsilcileri olarak bizler, birbirimiz hakkında daha fazla bilgi sahibi olmalıyız. Kültür sahasındaki her türlü başarının hepimizin ortak

daha fazla bilgi sahibi olmalıyız. Kültür sahasındaki her türlü başarının hepimizin ortak başarısı olduğunu idrak etmeliyiz.” Cumhurbaşkanı Yardımcısı bu sözleriyle, insanlığın dünya üzerinde barış içinde yaşayabilmesinin anahtarı olan şartı en  zl  ve isabetli bir şekilde tarif etmektedir. Bu vesileyle Sayın Todor Kavaldzhiev’e şukranlarımı sunuyorum.

Aynı zamanda, Bulgaristan h k meti ve Kültür Bakanlığı’nın uluslararası ilmi işbirliğine verdiği önemin bir diğer göstergesi olarak sempozyumun açılış törenine katılan, Kültür Bakanlığı Baş Muşaviri Sayın Maria Rusinova’ya da teşekkürlerimi ifade etmek isterim. Sempozyumun düzenlenmesinde birlikte çalıştığımız kuruluşlara, özellikle Sofya Üniversitesi Rektör Yardımcısı ve Doğu Dilleri ve Kültürleri Merkezi Müdürü Prof. Dr. Alexander Fedetoff’a, Azınlık Etüdleri ve Kültürlerarası Işbirliği Uluslararası Merkezi Yönetim Kurulu Başkanı Prof. Dr. Antonina Zhelyazkova’ya, Yüksek İslam Etüdleri Enstitüsü Müdürü Doğu. Dr. İbrahim Yalimov’a ve Bulgaristan Bilimler Akademisi Balkan Etüdleri Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Agop Garabedian’a en derin teşekkürlerimi iletiyor, IRCICA Genel Direktör Yardımcısı ve sempozyum düzenleme kurulu  yesi Dr. Halit Eren’e bu toplantının gerçekleştirilmesindeki katkıları için teşekkür ediyorum. Sempozyuma katılarak çalışmalarını sunan değerli araştırmacılara katkılarından dolayı teşekkür eder ve başarılarının devamını dilerim.

Prof. Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu
IRCICA Genel Direktörü
İstanbul, 2002

KANUNİ DEVRİ VEZİRLERİNDEN SOFU MEHMED PAŞA'YA VE SOFYA'DAKİ KÜLLİYESİNE DAİR

Abdülkadir Özcan

Sofu Mehmed Paşa Boşnak asıllı olup Enderûn'da yetişti. Saraydaki ve beylerbeyliğinden önceki görevleri hakkında bilgimiz yoktur. 941 (1534-35) yılında Rumeli beylerbeyliğine getirildi. Bu görevi sırasında Kanuni'nin Pulya seferinde Güney İtalya'ya asker geçirilmesi sırasında ilk sevkiyatı gerçekleştirdi. Emrindeki askerlerle Otranto civarlarında birçok yeri aldı.¹ Aynı yıl içinde Korfu adası kuşatmasına katıldı; asker sevkiyatında bulundu ve muhasarada etkin rol oynadı. 945'te (1538) Kubbealtı'nda üçüncü vezirliğe² yükseltildi. Kanuni'nin 1541 yılında gerçekleştirdiği Macaristan seferi öncesinde Rumeli Beylerbeyi Deli Hüsrev Paşa ile birlikte Avusturyalılar'a karşı önden gönderildi³ ve daha padişah gelmeden İstabur zaferinin kazanılmasında etkili oldu. Osmanlı Padişahı Belgrad'da iken Mehmed Paşa gönderdiği haberde, düşman askerinin kalabalık olduğunu arz edince hemen Budin'e hareket etmiş, padişahın yaklaştığını gören Avusturyalılar geri çekilmişlerdir.⁴ Bu sırada Avusturyalılar'dan başta top olmak üzere pek çok silah ve mühimmat ele geçmiştir.⁵ Sofu Mehmed Paşa 25 Ağustos'ta padişahı Budin'de karşıladı.⁶ 952 (1545) yılında Bağdat muhafızlığına getirilen⁷ Mehmed Paşa ertesi yıl Mustafa Paşa'nın yerine ikinci vezirliğe yükseltilmiştir.⁸ 1547'de Bosna sancak beyi olan Sofu Mehmed Paşa Kanuni'nin 1548 yılındaki ikinci İran seferine katıldı.⁹ Van'ın fethinden sonra İranlılar'ın Erzurum'a saldırılarıyla başlayan savaşa iştirak etti, daha sonra bazı kuvvetlerle kışı geçirmek için Bağdat'a gönderildi.¹⁰

¹ Lütfi Paşa, *Tevârîh-i Âl-i Osman* (nşr. Âli Bey), İstanbul 1326, s. 359-360.

² Celalzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-memâlik ve Derecâtü'l-mesâlik* (nşr. Petra Kappert), Wiesbaden 1981, vr. 297b; Hammer-Purgstall, *Devlet-i Osmaniyye Târihi* (trc. Atâ Bey), İstanbul 1330, V, s. 197; Tayyib Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*, İstanbul 1952, s. 72, 503.

³ Ârifî Fethullah, *Süleymannâme* (nşr. Esin Atıl), Washington 1986, s.183; Lütfi Paşa, *a.g.e.*, s. 385; Ramazan-zâde Mehmed Paşa, *Târih-i Nişancı*, İstanbul 1279, s. 236-237; (Uzunçarşılı bu veziri Sokullu ile karıştırmıştır, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1995, II, s. 338).

⁴ Celalzâde, *a.g.e.*, vr. 342a-343b; Lütfi Paşa, s. 387; Feridun Ahmed Bey, *Münşeatü's-selâtin*, İstanbul 1274, I, s. 552-553; Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-vukuât*, İstanbul 1327, I, s. 91.

⁵ Celalzâde, *Tabakâtü'l-memâlik*, vr. 343b.

⁶ Feridun Bey, *Münşeatü*, I, s. 553; Hammer, V, s. 225.

⁷ Celalzâde, 396a; Peçuylu İbrahim, *Târih*, İstanbul 1283, I, s. 282; Solakzâde Mehmed Hemdemî Çelebi, *Solakzâde Tarihi* (haz. Vahid Çabuk), Ankara 1989, II, s. 215.

⁸ Gökbilgin, *a.g.e.*, s. 86, 507.

⁹ İsmail Hamî Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul 1971, II, s. 261.

¹⁰ Selman, "Câmi'ü'l-cevâhîr", basılmamış yüksek lisans tezi, haz. Nazım Yılmaz, İstanbul 1995, s. 68

İlkbaharda Kanuni ile Bağdat'ta buluştu.¹¹ Bosna sancak beyi iken, daha ziyade Banaluka'da oturarak, sancak merkezinin Saraybosna'dan hududa daha yakın olan bu şehre naklinde ve Banaluka'nın gelişmesinde önemli rol oynadı. Üç yıl kadar süren Bosna'daki görevinden sonra 958 (1551)'de Budin beylerbeyliğine nakledildi. Aynı yıl içinde, bir Yahudi tabip tarafından zehirlenerek öldürüldü. Rivayete göre bu tabip, bu kurbanıyla birlikte Mehmed (veya Muhammed) adında 40 kişiyi öldürdüğünü itiraf etmiştir.¹²

Mevlevî tarikatine mensup olan Mehmed Paşa¹³ çağdaşı Celalzâde tarafından cömert, dindar, kâmil, nüktedan, fazıl ve iyi huylu biri olarak nitelenir.¹⁴ Atâî tarafından Hacı,¹⁵ Evliya Çelebi tarafından ise Koca ve Derviş,¹⁶ fakat dindarlığından dolayı en ziyade Sofu lakabıyla anılır.

MİMARİ ESERLERİ

Mehmed Paşa'nın İstanbul'da dârülhadisi, Sofya'da külliyesi, Travnik'te cami ve mektebi, Saraybosna, Plevne, Köstendil ve Banaluka'da cami, hamam kervansaray vs. dinî ve sosyal tesisleri vardır. Banaluka'daki caminin minaresi yakın zamanlara kadar ayakta duruyordu. İstanbul'da Yenikapı'da Sofu Mehmed Paşa'ya izafe edilen cami ve medrese,¹⁷ Sultan İbrahim'in son, IV. Mehmed'in de ilk sadrazamı olan bir başka Sofu Mehmed Paşa'ya ait olmalıdır.¹⁸ İstanbul'da Hocapaşa'da dârülhadisinin bulunduğu civardaki Dârülkurra ile aynı yerdek Sofu Mehmed Paşa Sarayı'nın da bu zâta ait olması kuvvetle muhtemeldir.¹⁹

¹¹ Celalzâde, 399a.

¹² Peçuylu İbrahim, *Târih*, I, s. 29; Solakzâde, *Târih*, II, s. 318; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, IV, s. 113.

¹³ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri*, İstanbul 1981, II, s. 13-14.

¹⁴ *Tabakâtü'l-memâlik*, 297a vd; *Sicill-i Osmânî*, IV, s. 113.

¹⁵ *Hadâîku'l-hakâik* (nşr. Abdülkadir Özcan), İstanbul 1989, s.104.

¹⁶ *Seyahatnâme*, İstanbul 1314, III, s. 397-398.

¹⁷ *Sicill-i Osmânî*, IV, s. 113; İsmail Eren, "Mimar Sinan'ın Sofya'da Bilinmeyen Bir Eseri", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 8 (İstanbul 1968), s. 66; Ayverdi, *a.g.e.*, II, s. 32; Semavi Eyice, "Bosnalı Mehmed Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.

¹⁸ Hüseyin Ayvansarâyî, *Hadikattü'l-cevâmi*, İstanbul 1281, I, s. 221; a. mlf., *Mecmua-i Tevârih* (nşr. Fahri Ç. Derin – Vâhid Çabuk) İstanbul 1985, s. 100; a. mlf., *Vefeyât-ı Selâtin ve Meşâhîr-i Ricâl* (nşr. Fahri Ç. Derin), İstanbul 1978, s. 87-88.

¹⁹ Sâî, Mustafa Çelebi, *Tezkiretü'l-bünyân (Mimar Sinan İle İlgili Tarihi Yazmalar-Belgeler içinde nşr. Zeki Sönmez)*, İstanbul 1988, s. 38; Aptullah Kuran, "Tezkerelerde Adı Geçen Sinan Eserlerinin Yapı Türlerine Göre Alfabetik Listesi", *Mimarbaşı Koca Sinan, Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, İstanbul 1988, I, s. 161, 164; Zeynep Ahunbay, "Mimar Sinan'ın Eğitim Yapıları, Medreseler, Dârülkurrular, Mektepler", *a.g.e.*, I, s. 275.

İstanbul'daki Dârülhadis ve Bazı Müderrisleri:

Hakkında yeterli bilgi bulunan İstanbul'daki dârülhadisi İstanbul valiliğinin yanındaki Nallı Mescid'in karşısında idi.²⁰ Mimarbaşı Koca Sinan'ın eseri olan yapı günümüze ulaşmamıştır. Mehmed Paşa'nın hadis ve tefsir tedrisi amacıyla yaptırdığı dârülhadisin²¹ inşa tarihi belli olmamakla birlikte, ilk müderrisi olan Aydınli Bedreddin Mahmud Efendi 950 (1543-44)'de öldüğüne göre, bu yıldan biraz önce açıldığı söylenebilir. Pâye bakımından 964 (1556-57) yılından önce otuzlu olan²² dârülhadisin ilk müderrisi yukarıda adı geçen **Bedreddin Mahmud**'dur. İzmirli olan Mahmud Efendi tahsilini tamamladıktan sonra 30 akçe yevmiye ile Sofu Mehmed Paşa Dârülhadisi'ne tayin edilmiş ve bu görevde iken 950 (1543-44) yılında ölmüştür. Kendi eliyle kaleme aldığı bir tefsirinin bulunduğu rivayet edilir.²³

Mehmed Paşa Dârülhadisi'nin tesbit edilebilen ikinci müderrisi, **Şeyh Muharrem Efendi**'dir. Kastamonu asıllı olan Muharrem Efendi, Mehmed adında birinin oğludur. İlimiye sülûk etmiş, İsrafilzâde Fahreddin, Şeyhülislâm Çivizâde Mehmed ve Şeyhülislâm Sadî efendilerden dersler almıştır. Tahsilini tamamladıktan sonra Halvetî şeyhlerinden hemşehrisi Benli Muhyiddin Efendi'ye intisap etmiş, ardından Bayramiye'ye girmiş ve çeşitli yerlerde vaizlik yapmıştır. Daha sonra İstanbul'a çağrılarak Sofu Mehmed Paşa Dârülhadisi'ne tayin edilmiştir. 1557 yılında Süleymaniye Camii ibadete açılınca, 20 akçe yevmiye ile buranın kürsü vaizliğine getirilen Muhyiddin Efendi 983 (1575) yılında ölmüştür.²⁴

XVI. yüzyılda **Zâhid Efendi** ve bunun oğlu **Mehmed Efendi**'nin de müderrislik yaptığı²⁵ Sofu Mehmed Paşa Dârülhadisi XVII. asırda da faaliyetini sürdürmüştür. Bu yüzyılda tesbit edilebilen ilk müderrisi **Salih İmamzâde Damadı Ahmed Efendi**'dir. İstanbul'da doğan Ahmed Efendi, medrese tahsilini bitirip bazı küçük medreselerde çalıştıktan sonra 1061 (1651)'de açılan Merzuban Hatun Medresesi'nin ilk müderrisi oldu. 1656'da Sofu Mehmed Paşa Dârülhadisi müderrisliğine getirilen Ahmed Efendi, iki yıl sonra Kasım Paşa Sâniyesi medresesi müderrisliğine tayin edildi ve 1648 yılı

²⁰ Evliya Çelebi, III, s. 398; Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-cevâmi*, I, s. 213.

²¹ Mecdî Mehmed, *Hadâiku's-Şakâik* (nşr. Abdülkadir Özcan), İstanbul 1989, s. 507.

²² Atâî, *a.g.e.*, s. 355.

²³ Mecdî, *a.g.e.*, s. 507.

²⁴ Atâî, s. 355.

²⁵ *Rumeli Kadaskeri Ruznâmeçesi*, III, 44'ten naklen Ahmet Gül, *Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar Arasında Dâru'l-Hadîslerin Yeri*, Ankara 1997, s. 171.

içinde öldü.²⁶ *Vekâyi'ü'l-fudalâ* müellifi Şeyhî, Bâlizâde Emîni Ahmed Efendi'nin de bu dârülhadiste çalıştığını belirtir.²⁷

İstanbul'daki Sofu Mehmed Paşa Dârülhadisi'nin tesbit edilebilen son müderrisi **Resul Efendi Mülâzımı Mahmud Efendi**'dir. Anadolu'da doğan Mahmud Efendi tahsilini İstanbul'da tamamlamış ve Sahhaf Resul Efendi'den mülâzım olmuştur. Şevval 1090/Kasım 1679'da Molla Gürânî Dersiyyesi'nin Hâriç itibarıyla ilk müderrisliğini yapan Mahmud Efendi, 1692'de Sofu Mehmed Paşa Dârülhadisi'ne tayin edilmiş; daha sonra sırasıyla İstanbul'daki Sâniye-i Mesih Paşa, Fatma Sultan, Kazasker Mustafa Efendi ve Rum Mehmed Paşa medreselerinde müderrislik yapmış; 1704 yılından itibaren ise kazâ mesleğine girerek Sofya, Eyüp ve Medine kadılıklarında bulunmuştur. 1718 yılı ortalarında tekaüde ayrılmış ve 1719 Ekim'inde ölmüştür. Edirnekapı dışındaki mezarlıkta medfundur.²⁸

Sofya'daki Külliyesi

Sofu Mehmed Paşa'nın Sofya'da kendi adıyla anılan mahalledeki²⁹ (yakın zamanlara kadar bazen Sokullu Mehmed Paşa'ya izafe edilen) külliyesi cami, medrese, kütüphane, imaret, bîmâristan, hamam, kervansaray ve meşrutadan oluşur.³⁰ Zilhicce 954'te (1548 yılı başları) Mimar Sinan tarafından inşa edilen³¹ bu manzumeden³² sadece cami kalmıştır. Balkanlar'daki tek kubbeli cami tipinin en değerlilerinden olan Sofu Mehmed Paşa Camii'nin şehre hakim heybetli bir görünümü vardı. Duvarları ve minaresi siyahımsı granitten yapıldığından Kara Cami, bazen de İmaret Camii veya Cuma Camii adlarıyla anılırdı. Evliya Çelebi tarafından aydınlık, selâfin camileri gibi kurşun kaplı kubbesi yüksek, dışı ve içi çok sanatkârâne, haremî çok geniş, minaresi yüksek bir mabed olarak nitelenir.³³ Mimar Sinan'ın Sofya'daki yegâne eseri olan bu güzel mabed 404 m² genişliğinde ve

²⁶ Şeyhî Mehmed, *Vekâyi'ü'l-fudalâ* (nşr. Abdülkadir Özcan), İstanbul 1989, I, s. 259.

²⁷ *A.g.e.*, I, s. 292.

²⁸ Şeyhî, *a.g.e.*, III, s. 496-497.

²⁹ Nevin Genç, "XVI. Yüzyıl Mufassal Tahrir Defterinde Sofya", basılmamış doktora tezi, Eskişehir 1988, s. 133.

³⁰ Külliyesi için bk. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Kâmil Kepeci-Evkaf, nr. 758/40. 995, 3357, 3806, 17192, 18222.

³¹ Sâ'î Mustafa Çelebi, *Tezkiretü'l-ebniye* (nşr. Zeki Sönmez), İstanbul 1988, s. 68, 71; *Tezkiretü'l-bünyan*, s. 31, 38; Abdülkadir Özcan, "Mimar Sinan'a Siparişte Bulunanlar", *Mimarbaşı Koca Sinan – Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, İstanbul 1988, I, s. 138.

³² Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, nr. 988, 51-64'ten naklen, Osman Keskiöğlü ve A. Taha Özyayın, "Bulgaristan'da Türk - İslâm Eserleri", *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1983, XVII, s. 121.

³³ *Seyahatnâme*, III, s. 397-398; Osman Keskiöğlü, "Bulgaristan'da Bazı Türk Âbideleri ve Vakıf Eserleri", *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1969, VIII, s. 314-315.

doğrudan duvarlara binen geniş kubbesi yerden 22 metre yüksekliğindedir.³⁴ Bulgaristan'ın bağımsızlığına kavuştuğu Doksanüç Harbi ve sonrasında depo ve cephanelik olarak kullanılan caminin 1901 yılında kiliseye çevrilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak dönemin padişahı II. Abdülhamid'in, camiye dokunulmamasını istemesi ve kilise inşası için külliyetli para teklifinde bulunması üzerine, bu tahvil işi bir süre durmuşsa da, sonunda padişah, masrafları kendine ait olmak üzere, yeni yapının camiye hiç benzemeyecek şekilde tebdiline razı olmak zorunda kalmıştır. Sultan Abdülhamid'in arzusu kısmen yerine getirilmiş ve minaresi Ruslar tarafından daha önce yıkılan cami, yapılan tadilatla Bizans kilisesine benzetilmeye çalışılmıştır. Mabed resmen 27 Temmuz 1903 tarihinde kilise olarak ibadete açılmıştır.³⁵

İmaret Hamamı diye anılan Sofu Mehmed Paşa Hamamı, Evliya Çelebi tarafından "âb u havâsı güzel ve temiz bir yer" olarak nitelenir.³⁶ Aynı yerdeki bimaristan ve kervansaray hakkında bilgi yoktur. Yine Evliya'nın Sofya'da bulunduğunu söylediği³⁷ Koca Mehmed Paşa Sarayı da aynı vezire ait olmalıdır.

Sofu Mehmed Paşa külliyesinin Arapça vakfiyesi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Mücedded Rumeli Vakfiyesi Defteri, nr. 988, s. 51-55 arasındadır. Mehmed Paşa, külliyesinin giderleri için Dimetoka'da tarla ve çiftlikler vakfetmiştir. Bunlardan Soğukkilise Mahallesi'yle birlikte Konuc mezraasını Bayezid Çelebi'den satın almış, Kazancı çiftliğini ise Şehabeddin Subaşı'nın varislerinden satın alarak Sofya imaretine vakfetmiştir. III. Murad döneminde bu vakıfların gelirleri 12104 akçe idi.³⁸

Medresesi ve Bazı Müderrisleri

Cami civarındaki medrese 16 odadan teşekkül ediyordu. Kurşun kubbeli ve şadırvanlı olan bu eğitim kurumunun dersiâm ve talebelerinin et, mum ve muayyen gelirlerinin bulunduğu, imaretinden her gün düzenli olarak yemek

³⁴ İsmail Eren, *a.g.m.*, s. 66 vd.; Keskiöglü, *a.g.y.*

³⁵ Dim. Hristodorov, *Tsrkвата Sv. Sedmoçistenitsi v. Sofiya*'dan naklen Eren, *a.g.m.*, s. 69; Aydın Yüksel, "Bulgaristan'da Türk Mimari Eserleri", *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1988, XX, s. 470; Eyice, aynı madde, *DİA*, VI, s. 305-306. 1902 yılında Bulgaristan Emirliği komiserliğine tayin edilen Ali Ferruh Bey'in raporuna göre, mabedin, harap olan hamamın, dükkân ve arsalar ile vakıf gelirlerinin durumu hakkında bak. Mehmet İpşirli, "Bulgaristan'da Türk Vakıflarının Durumu (XX. Yüzyıl Başları)", *Türk Tarih Kurumu Belleten* (Ağustos-Aralık 1989) sayı 207-208, Ankara 1989, LIII/207-208, s. 693.

³⁶ *Seyahatnâme*, III, s. 398.

³⁷ *A.g.e.*, III, s. 397.

³⁸ Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*, s. 507.

Sofya'daki Sofu Mehmed Paşa Camii'nin minareleri yıkıldıktan sonraki hali

Sofu Mehmed Paşa Camii'nin Kiliseye çevrildikten sonra bugünkü hali

Sofu Mehmed Paşa Camii'nin kitâbesi

Kitabenin metni:

- Satır 1:** Bismillahirrahmanirrahim. Elhamdü lillahi rabbi'l-âlemîn ve's-salâtü ve's-selâmü alâ Seyyidi'l-mürselîn Muhammedü'l-emîn salavâtü'llahi
- Satır 2:** aleyhi ve âlihî ve ashâbihî ecma'în. Ba'dehü Sultân-ı a'zam Hâkân-ı mu'azzam Hazret-i Süleyman Şâh bin Selin Hân'ın
- Satır 3:** halledellahü mülkehü zamân-ı saltanatında düstûr-ı mükerrerem ve müşîr-i mufahham, Âsafü'z-zamân Mehemmed Paşa bin Abdülmuîn dâme ikbâlehü
- Satır 4:** bu câmi-i şerîfi hasbeten li'llahi te'âlâ ve taleben li-merzâtihî ibdâ ve inşâ eyledi. Hak subhânehü ve te'âlâ hasenâtını kabûl eyleye.
- Satır 5:** Şefâ'at-i Resûlullah ile müstes'ad ve makbûl ola. Târih-i sâl-i itmâmı: "Beytullah el-câmi el-kayyûm el-bâki" kelâmıyla muvakka'dır = 954 (1547).

çıkıldığı, XVII. yüzyıl ortalarında burayı ziyaret eden Evliya Çelebi tarafından ifade edilmektedir.³⁹ Bu faaliyet 1878 yılına kadar devam etmiştir. Doksan üç Harbi sırasında hapishane olarak kullanılan medrese 1928 yılında yıktırılmış ve yerine İçişleri Bakanlığı binası inşa ettirilmiştir.⁴⁰ Medrese içinde zengince bir kütüphane de bulunuyordu.⁴¹

Mehmed Paşa Medresesi 1551 yılından önce 40'lı iken, 1554 yılında 50'li olmuştur.⁴² Medresenin tesbit edilebilen müderrisleri Hurrem, Dârib Muhyiddin ve Dülgerzâde Mehmed Efendilerdir.

Bunlardan **Hurrem Efendi**, Sofu Mehmed Paşa'nın kölelerinden olup, iyi bir tahsil gördükten sonra Çivizâde Mehmed Efendi'den mülâzım olmuştur. 25 akçe yevmiye ile Dimetoka'daki Abdülvâsi Efendi ve 30 akçe ile Hasköy'deki Mahmud Paşa medreselerinde çalıştıktan sonra, 40 akçe yevmiye ile Sofya'daki Sofu Mehmed Paşa Medresesi'ne tayin edilmiştir. Daha sonra elli bir medreseye yükselen Hurrem Efendi, İç-il'de bir medreseye tayinini istemişse de, talebi kabul edilmeyince mecburen kenara çıkmaya razı olup, 150 akçe yevmiye ile bazı yerlerde kadılık yapmıştır. Daha sonra Arabistan diyarının bazı yerlerinde valilik görevlerinde bulunan ve Ayvansarayî tarafından Paşa olarak nitelenen⁴³ Hurrem Efendi 25 akçe ile tekaüde ayrılmış; Şam'a yerleşmiş ve 970 (1562-63) yılında burada ölmüştür.

Bilgili ve hakperest biri olan Hurrem Efendi (Paşa) Nakşî tarikatine bağlıydı. İstanbul'da Tophane'deki Hurremiye Medresesi'nin bânisidir. Bazı kaynaklarda Şeyhülharem Medresesi adıyla da anılan bu tesisi için Şam civarında pek çok vakıf bırakmıştır.⁴⁴

Sofya'daki Sofu Mehmed Paşa Medresesi'nin bir başka müderrisi **Dârib Muhyiddin Efendi**'dir. Anadolu'nun Teke yöresinde dünyaya gelen Muhyiddin Efendi İstanbul'a gelmiş, burada çeşitli âlimlerle tartışmalar yapmış, bu arada Sahn-ı Seman müderrislerinden Kara Davud Efendi'den mülâzım olmuştur. Mihaliç ve bazı küçük medreselerde çalıştıktan sonra elli akçe yevmiye ile Sofya'daki Mehmed Paşa Medresesi'ne tayin edilen Dârib Muhyiddin, 961'de (1554) Rodos'taki Sultaniye Medresesi'ne nakledilmiş ve

³⁹ *Seyahatnâme*, III, s. 398.

⁴⁰ Keskiöğlü – Özyayın, *a.g.m.*, s.120-121.

⁴¹ Eren, *a.g.m.*, s. 69; İsmail Erünsal, *Türk Kütüphaneleri Tarihi II*, Ankara 1988, s. 42.

⁴² Atâî, s. 47; Cahid Baltacı, *XV - XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976, s. 420.

⁴³ *Mecmua-i Tevârih*, s. 18.

⁴⁴ Atâî, s. 38 ve indeks.

uhdesine bu adanın müftülüğü de verilmiştir. 967 (1559-60) yılında Ahizâde Mehmed Efendi yerine İznik Süleyman Paşa Medresesi müderrisliğine getirilmiş, daha sonra Karamürsel'deki çiftliğine çekilmiştir. Münakaşa ve münazaralardaki tehevüründen dolayı Dârıb lakabıyla anılan Muhyiddin Efendi, burada bağ-bahçe işleriyle uğraşırken 1565 yılında haramiler tarafından öldürülmüştür. Hakir görünüşlü, sert konuşan, fakat zeki, salih ve bilgili biri olarak nakledilir. Nev'îzâde Atâî, bazı kitaplara talikatı ve ilâveleri bulunan Muhyiddin Efendi'nin Şuarâ Suresi'nin 88. âyeti olan “*yevme lâ yenfe 'u mâliin ve lâ benûn*” âyetine kadar bir risalesinin bulunduğundan söz eder.⁴⁵ -

Sofya'daki Sofu Mehmed Paşa Medresesi'nde müderrislik yaptığını tesbit edebildiğimiz üçüncü kişi **İbn Neccar Mehmed b. Mehmed**'dir. Büyük atası tüccardan Karamanlı Mehmed b. Neccar'dır. İstanbul'a yerleşen bu zat Saraçhane civarında halen mabed olarak kullanılan Dülgerzâde Mescidi'nin bânisidir. Bunun oğlu ve müderrisimizin babası Üsküp'e hicret ederek burada mescid ve imaret yaptırmış, Mehmed Efendi de burada dünyaya gelmiştir. Küçük yaşlarda iken Üsküp ulemasının derslerine devam etmiş, özellikle hemşehrisi İshak Efendi'den yararlanmıştı. 942 (1535-36) yılında Sahn-ı Seman Medreseleri'nden mülâzım olduktan sonra, sırasıyla 20 akçe ile Tire; 25 akçe ile Bursa Hamza Bey; 30 akçe ile Küçükçekmece Abdüsselâm Efendi; 40 akçe ile Sofya'daki Sofu Mehmed Paşa medreselerinde çalışan İbn Neccar, 1551 yılında Edirne Halebiye'sine ve 1555'te Bursa Sultaniye'sine ve 1559'da Sahn Medreseleri'nden birine tayin edilmiştir. 1561 yılı sonlarında Bağdat kadılığına getirilmiş, üç yıl sonra tekaüde ayrılmıştır. 1569 yılı ortalarında ölen Mehmed Efendi İstanbul'da Eyüp Sultan Türbesi civarında defnedilmiştir. Bilgili, faziletli, kâmil, salih biri olarak nakledilen Dülgerzâde Mehmed Efendi'nin Türkçe ve Arapça şiirleri vardır. Hüsni hatta da sahip olup, inci gibi yazısıyla bazı kitapları tashih ve tahşiye etmiştir. Bu arada Ebussuud Efendi'nin tefsiri, Hasan Çelebi'nin *Telvîh*'e hâşiyesi, Molla Hüsrev'in *Dürer ü Gurur*'i gibi makbul eserleri istinsah etmiştir. Nev'îzâde Atâî 1043 (1633-34)'te Üsküp kadısı iken cedit evkafının muhasebesini gördüğünü ve gelirlerini kontrol ettiğini belirtir.⁴⁶

Özetle, Balkanlar'da sosyal tesis bırakmış binlerce Osmanlıdan sadece birinden; bunun bugün medresesi, kütüphanesi, imareti, bimaristanı ve meşrutası yok olmuş ve yalnızca cami binası ayakta durabilen bir külliyesinden, özellikle de medresesinden ve burada müderrislik yapanlardan bahsettik. Hangi

⁴⁵ Atâî sehven bu âyetin En'âm Suresi'nin sonunda bulunduğunu belirtir (bk. s. 47).

⁴⁶ *Hadâiku's-Şakâik*, s. 125-126.

devlet ve kim tarafından yapılırsa yapılsın, tarihi eserler insanlığın ortak mirasıdır. Mimari yapılar ise, buldukları şehirlerin mücessem belgeleri durumundadır. Fakat maalesef, Prof. A. İşirkov'un da dediği gibi⁴⁷ “fanatik bir çılgınlıkla bu eserler tahrip edilmiştir”. Bu kanaat, dünyanın her ülkesi için geçerlidir. Bu bakımdan, ayakta kalan mimari eserlerin, bu arada Sofu Mehmed Paşa Camii'nin ve kitabesinin korunması, insanlık tarihi adına içten dileğimizdir.

⁴⁷ Petar Mijatev, “Bulgaristan'daki Türk Anıtları” (trc. Yaşar Yücel), *Macaristan ve Bulgaristan'daki Türk Sanat Eserleri*, Ankara 1991, s. 35.